

**Conferința Națională de Arte Marțiale
Ediția a II-a, Cluj-Napoca 2011**

***Drumul înspre auto-perfecționare:
Dō sau calea Zen în arta caligrafiei și în artele marțiale***

Conf. univ. dr. Rodica Frențiu

Conferința Națională de Arte Marțiale
Ediția a II-a, Cluj-Napoca 2011

ABSTRACT

Dacă ceremonialul ceaiului, *ikebana*, *origami*, artele marțiale sunt atitudini și manifestări artistice mai ușor accesibile străinului dornic de a se apropia de cultura extrem-orientală, caligrafia cunoaște, firesc, o altă întâmpinare, datorită specificului ei, legat de caracteristicile unei scrieri.

Prin exercițiul caligrafiei și al artelor marțiale, Zen încearcă, prin intermediul unei forme vizibile, apropierea nu de o suprarrealitate invizibilă, ci, mai degrabă, de o stare de spirit numită „*mushin*” [*mu* ,nimic, gol, vid, neant’ + *shin* ,inimă, spirit’], într-o traducere literală în limba română devenind, inimă goală, fără nimic în inimă’, respectiv starea de deasupra tuturor determinărilor. Caligrafia și artele marțiale pot accede la un sens ascuns al lumii, la revelații de ordin ontologic superior. „Nimic”-ul e indiciul unei emancipări, al unei eliberări optimiste sau tragice a lumii. Ființă și neant, plin și gol, prezență și absență sunt concepte ce pot fi re-cunoscute prin intermediul liniei negre din imaginea caligrafică sau prin codul artelor marțiale, ale cărui câteva precepte ar consta în respectul pentru suveran, cultul amintirii strămoșilor, respectul filial și, nu în ultimul rând, politețea, altfel spus, un cod ce vorbește despre obiceiuri delicate ce înseamnă, în cele din urmă, forțe în repaus. Bunătatea, crede japonezul practicant de arte marțiale *budō*, este mintea omului, iar dreptatea cărarea sa. Reformulat, cel mai brav este cel mai delicat, iar cel mai iubitor este cel mai curajos. *Bushi no nasake*, se spune în limba japoneză, adică “duioșia luptătorului”, aceste cuvinte referindu-se, probabil, la ceea ce este mai bun în om.

Caligrafia și artele marțiale înseamnă un anume tip de căutare a perfecțiunii spirituale, prin care omul, în destinul său de continuă exorcizare a morții, încearcă revelația unui sens, în dorința de a comunica divinul, dar și de a comunica cu divinul. Arta caligrafiei și artele marțiale, căi de purificare a sufletului, devin metode de auto-perfecționare.

Conferința Națională de Arte Marțiale Ediția a II-a, Cluj-Napoca 2011

Dacă ceremonialul ceaiului, *ikebana*, *origami*, artele marțiale sunt atitudini și manifestări artistice mai ușor accesibile străinului dornic de a se apropia de cultura extrem-orientală, caligrafia cunoaște, firesc, o altă întâmpinare, datorită specificului ei, legat de caracteristicile unei scrieri.

Scrisul, una dintre cele mai importante forme de comunicare umană, printr-un set de mărci vizibile, relaționate prin convenție cu anumite planuri ale limbajului, cuprinde în istoria lui două mari direcții: scrierea sumeriană și cea chineză. Prima dintre ele, cunoscută și sub numele de cuneiformă, scriere simbolică, folosită în mileniul 8 î.Hr., a trecut, în timp, de la o formă picturală, la una tot mai convenționalizată, punctul culminant în transformarea ei constituindu-l invenția alfabetului grecesc (împrumutat apoi și de alte culturi), considerat marea împlinire a culturii vestice logice și științifice.

Spre deosebire de scrierea cuneiformă, scrierea chineză a folosit, și o face și azi, semne picturale pentru reprezentarea obiectelor, create, spune legenda, de o persoană misterioasă cu patru ochi și inspirate, continuă aceeași legendă, de urmele lăsate de păsări pe nisip. Unitatea dintre pictură (image) și scriere este un dat primar al civilizațiilor în zorii existenței lor”, afirmă filosofii, dat pe care Orientul l-a dezvoltat, l-a rafinat și l-a conservat. Acest tip de scriere a fost împrumutat apoi și de cultura japoneză, pictogramele și ideogramele fiind, în fapt, pentru civilizațiile amintite, un tip de „gândire grafică”.

Ideogramele chinezești, numite *kanji* de limba japoneză, amintesc de hieroglifile egiptene, deși nu sunt atât de apropiate de obiectele reprezentate ca în vechea scriere egipteană. Mai degrabă, ele sunt imagini simplificate, a căror semnificație se arată prin sugestie sau imaginație, având drept suport 5 stiluri de scriere: stilul sigiliu (*tensho*), stilul clerical (*reisho*), stilul cursiv (*sōsho*), stilul imprimat-clîșeu (*kaisho*) și stilul semicursiv (*gyōsho*), în evoluția de la scrierea tip sigiliu până la cea semicursivă acoperindu-se un interval de timp cuprins între începutul secolului al 3-lea î.Hr. și secolul al 3-lea al erei noastre. În ceea ce ne privește, înțelegem pictograma sau ideograma ca ochiul care a fost, cândva, emoționat de impactul cu lumea și care dorește să restituie această emoție vizibilului printr-o imagine stilizată. Și, deși scrierea ideografică pare a deriva din pictură, se crede tot mai mult că ea pur și simplu, o fondează.

Cultura occidentală, menționează Platon în dialogul *Phaidros*, întâmpina apariția scrisului cu o oarecare rezervă, considerându-l un semn de rău augur pentru om. Theuth din Egipt, după numere și socotit, geometrie și astronomie, descoperă, în sfârșit, consemnează

Conferința Națională de Arte Marțiale Ediția a II-a, Cluj-Napoca 2011

Platon în dialogul amintit, și literele. Prezentându-i regelui Thamus arta scrisului, Theut îi spune: „Privește, rege, știința aceasta îi va face pe egipteni mai înțelepți și mai cu ținere de minte; găsit a fost leacul uitării și, deopotrivă, al neștiinței.” Surprinzător, regele, judecătorul tuturor artelor descoperite de Theut, este convins însă de contrariu: „Scrisul va aduce cu sine uitarea în sufletul celor care îl vor deprinde, lenevindu-le ținerea de minte; – îi răspunde regele Egiptului lui Theut, inventatorul scrisului, zeu-scrib și patron al scribilor -, punându-și credința în scris, oamenii își vor aminti din afară, cu ajutorul unor icoane străine, și nu dinlăuntru, prin caznă proprie. Leacul pe care tu l-ai găsit nu e făcut să învârtoseze ținerea de minte, ci doar readucerea aminte.”

Cu totul altfel părea să primească darul scrierii cultura orientală, care, în năzuința sa la o împărtășire cu firea lăuntrică a lucrurilor, având credința că însușirile exterioare ale obiectelor, fenomenelor, sunt numai niște stavile ce îngreunează pătrunderea imediată a adevărului, consideră scrisul și, mai ales, caligrafia, ca „o filosofie activă”, „o practică sacră”, prin care omul se poate împlini total. Dacă grecii prețuiau cuvântul oral și, ca urmare, artizanii cuvântului viu, dibacii mânuitori ai logosului oral erau considerați „încarnarea înțelepciunii”, Orientul vedea înțelepciunea spiritului întrupându-se în creația maestrului caligraf, „artizanul cuvântului scris”.

Caligrafia orientală este definită de dicționarele occidentale ca o formă de artă pură, al cărei început, așa-numita perioadă „a scoicilor și a oaselor scrise”, atinge secolele 18-12 î.Hr. Potrivit unei alte legende chinezești, pictura și caligrafia sunt surori gemene, întrucât pictorul și caligraful folosesc aproape aceleași materiale, tehnica cu pensula are multe în comun și amândouă sunt judecate după aceleași criterii ale puternicei sau subtilei accentuări a ritmului liniilor pensulei. Caligrafia japoneză *shodō* este, după cum arată ideogramele componente ale cuvântului și definiția din *Dicționarul enciclopedic al limbii japoneze*, “drumul înspre scriere ca artă.

Armonie, uneori în asimetrie, *sabi* (singurătate), simplificare până la esență sunt trăsături pe care ochiul privitor le-ar putea întrezări într-o operă caligrafică. Scriere automată, lăsată la îndemâna inspirației, caligrafia oprește în ea prezentul clipei. Urma lăsată de pensulă pe coala de orez este mișcarea ritmică a spiritului, transmisă spre păstrare hârtiei. A avea spiritul în mâini și a nu fi conștient de aceasta – iată ce împlinește un exercițiu caligrafic, printr-o practică îndelungată. Nu se analizează, nu se interpretează nici o trăire. Se comunică direct hârtiei memoria clipei prezente și aceasta e tot.

Conferința Națională de Arte Marțiale Ediția a II-a, Cluj-Napoca 2011

Asemănător artelor marțiale, și caligrafia îndeamnă la o întoarcere a sinelui asupra lui însuși, într-o meditație cel mai adesea solitară, în drumul spre revelarea profunzimii numenale, ascunse, a acestei lumi.

Sufletul japonez (*yamato damashii*) este caracterizat, printre altele, de un sincretism religios, ce comportă valorile *shinto* (literal: ‘calea zeilor’) și cele budiste. Dacă șintoismul este credința străveche a japonezilor, budismul, o religie importată din India, prin China și Coreea, s-a fundamentat în Japonia în secolul al VI-lea, oferindu-i noii culturi și un alt dar: scrierea. Mai mult, dacă ar fi să repartizăm funcțional cele două principale curente religioase, șintoismul, ca toate manifestările religioase animiste, ar putea fi asociat cu „forțele vieții și ale fecundității”, în timp ce budismul ar fi legat de „lumea de dincolo și de moarte”. Potrivit celui mai vechi text sacru aparținând credinței șintoiste, *Kojiki*, scris în anul 721, o compilație în trei volume a „vechilor fapte” ale Japoniei, cu scopul de a prezenta genealogia zeilor, de la cei creatori ai arhipelagului până la strămoșii casei imperiale din Yamato, prezidați de zeița soarelui Amaterasu O-mikami (lit. ‘Marea divinitate care iluminează cerul’), credința *shinto* trimite la un ansamblu diversificat de credințe, culturi, concepții bazate pe „importanța practicilor șamanice, a ritualurilor agrare și a cultului morților”. Budismul însă, cel mai greu de caracterizat dintre religiile universale, este singura manifestare religioasă al cărei întemeietor nu se declară nici profetul lui Dumnezeu, nici trimisul său pe pământ. Mai mult, credința budistă respinge însăși ideea unei divinități ca ființă supremă, întemeietorul acestei religii proclamându-se pe sine „Trezitul” (sau „Buddha”) și, pornind de aici, „călăuză și maestru spirital”. Însuși termenul „buddha” este, de altfel, o formă de participiu trecut, cu sensul de ‘trezit, împlinit’, de la o rădăcină verbală desemnând acțiunea de ‘a se trezi, a înțelege, a recunoaște’. Fără să fie un nume propriu, este, de fapt, un epitet pentru cei care au ajuns la inteligența supremă, având conotația unei paradigme.

Mai târziu, desprinsă din budism, meditația contemplativă ca o cale de acces spre iluminare fără a recurge la salutul lui Buddha sau a diverșilor bodhisattvas, o practică originară din India, devine fundamentul unei doctrine ce-și găsește un teren prielnic de consolidare și răspândire în China. Potrivit unei vechi legende, un călugăr de origine nobilă, venit din India, pe nume Daruma (sau Bodhidharma, în sanscrită), introduce meditația în ținutul chinezesc, la începutul secolului al VI-lea, după ce-și impune nouă ani de meditație în fața unui perete stâncos. Învățăturile sale se transformă apoi într-o doctrină fascinantă, denumită *chan* în limba chineză sau *zen* în japoneză, considerată cea mai „nereligioasă” dintre toate doctrinele religioase universale.

Conferința Națională de Arte Marțiale Ediția a II-a, Cluj-Napoca 2011

În secolul al XIII-lea, prin intermediul unor călugări japonezi ce studiaseră în China, sunt importate și în Țara Soarelui Răsare doctrinele Zen, practici și învățături rezervate unei elite intelectuale sau războinice, care vor da un nou impuls budismului japonez. Eisai a adus Zen-ul denumit Rinzai, a cărui practică este bazată pe meditația asupra unui *koan*, enigmă ce duce la iluminare, iar discipolul său Dogen pune bazele Zen-ului Sota, a cărui unică practică este *zazen* (meditație în poziție șezândă). Succesul cunoscut de Zen în Japonia s-a datorat, probabil, și faptului că această doctrină se adresa, înainte de orice, omului de rând, propunându-i calea salvării individuale, aflată dincolo de viață și moarte, de istorie și societate.

Încercarea de a defini budismul Zen se izbește de multe obstacole, fiind pentru cercetătorii care au avut o asemenea inițiativă o încercare, în egală măsură, dificilă și riscantă. Originile budismului Zen [*<skt. Dhyana* (,meditație')] sunt legate de tradiția yoga, respectiv de credința că auto-controlul și meditația pot conduce la pacea iluminării. Pe de o parte, din punctul de vedere al manifestărilor istorice, Zen poate fi interpretat ca o formă de budism, de aceea sintagma budismul Zen nu pare a fi improprie. Pe de altă parte însă, pentru unii specialiști, Zen s-ar situa dincolo de budism, întrucât nu se bazează pe nici o *sutras* (scriptură budistă), ci se întoarce, în mod direct, la rădăcinile budismului. Neputând fi considerat o religie, de vreme ce nu se bazează pe vreo doctrină teologică, budismul Zen a fost interpretat drept o filosofie, deși există cercetări ce încearcă a dovedi că Zen nu este nici filosofie, întrucât se află în spatele cuvintelor și al intelectului, nefiind, ca filosofie, un studiu al proceselor care guvernează gândirea și conduita și nici o teorie a principiilor sau a legilor care guvernează lumea umană sau universul. Mai degrabă, budismul Zen ar putea fi considerat o formă de antiintelectualism sau de intuiționism și, chiar dacă pare să nu fie nici una, nici alta, budismul Zen include o filosofie foarte profundă, cu toate că nu este, în adevăratul sens al termenului, o filosofie.

Potrivit credinței Zen, *satori*, iluminarea sau trezirea conștiinței lui Buddha, apare cu ocazia unui eveniment neașteptat, a întâmplării, a unei șanse, atunci când spiritul este pregătit să-l primească. „Ce/care este drumul sacru al iluminării?”, și-a întrebat discipolul maestrul. „Reflectarea florilor în ochiul celui care le privește.”, i-a răspuns maestrul. Finitul a devenit infinit, iar finitul infinitate. Presentul s-a transformat în eternitate. Lipsit de orice sentiment de atașare sau posesie și înlăturând orice dorință, Zen înseamnă libertate deplină, călătoria de la țărnul iluziei (*samsara*) la cel al iluminării (*nirvana*). Fiecare om este o versiune miniaturală a universului, iar iluminarea ar consta, într-un anume fel, tocmai în a realiza înțelegerea

Conferința Națională de Arte Marțiale Ediția a II-a, Cluj-Napoca 2011

acestui fapt. Dar iluminarea se dorește imediată și directă, iar calea de urmat ce se impune este practica, drumul meandric al căutării iluminării, prin care se încearcă cunoașterea și depășirea propriului sine. Caligrafia și artele marțiale devin, în felul acesta, practică și meditație Zen.

Ocolind încercările teoretice de definire a sa, Zen înseamnă, în primul rând, practică și învățatură prin care se poate atinge Trezirea. Conform tradiției japoneze, atât caligrafia, cât și artele marțiale sunt nu numai un mijloc de expresie a spiritului, ci și drumul spre auto-perfecționare, una din căile spre *satori*, iluminarea Zen.

Prin exercițiul caligrafiei și al artelor marțiale, Zen încearcă, prin intermediul unei forme vizibile, apropierea nu de o suprarealitate invizibilă, ci, mai degrabă, de o stare de spirit numită „*mushin*” [*mu* ,nimic, gol, vid, neant’ + *shin* ,inimă, spirit’], într-o traducere literală în limba română devenind, inimă goală, fără nimic în inimă’, respectiv starea de deasupra tuturor determinărilor. Caligrafia și artele marțiale pot accede la un sens ascuns al lumii, la revelații de ordin ontologic superior. „Nimic”-ul e indiciul unei emancipări, al unei eliberări optimiste sau tragice a lumii. Ființă și neant, plin și gol, prezență și absență sunt concepte ce pot fi re-cunoscute prin intermediul liniei negre din imaginea caligrafică sau prin codul artelor marțiale, ale cărui câteva precepte ar consta în respectul pentru suveran, cultul amintirii strămoșilor, respectul filial și, nu în ultimul rând, politețea, altfel spus, un cod ce vorbește despre obiceiuri delicate ce înseamnă, în cele din urmă, forțe în repaus. Bunătatea, crede japonezul practicant de arte marțiale *budō*, este mintea omului, iar dreptatea cărarea sa. Reformulat, cel mai brav este cel mai delicat, iar cel mai iubitor este cel mai curajos. *Bushi no nasake*, se spune în limba japoneză, adică “duioșia luptătorului”, aceste cuvinte referindu-se, probabil, la ceea ce este mai bun în om.

Codul *bushidō*, urmat de artele marțiale, învață, de fapt, o etichetă al cărei drum (în japoneză, *dō*), asemănător oricărui ceremonial, este acela de a cultiva spiritul omului în așa fel încât, chiar atunci când acesta stă liniștit și se găsește fără apărare, un atacator să nu poată avea curajul să năvălească asupra persoanei sale. Cu alte cuvinte, printr-un exercițiu continuu, omul poate să-și aducă trupul într-o atât de perfectă armonie cu sine însuși și cu mediul ce-l înconjoară încât spiritul să poată domina forța brutală. Corectitudinea este puterea de a decide asupra unui fel de conduită în concordanță cu rațiunea, fără a șovăi: să mori când este drept să mori și să lovești când este drept să lovești este un principiu fundamental în artele marțiale.

Dar în budism, viața nu este superioară morții, deoarece viața și moartea sunt două procese antagonice care se exclud reciproc, devenind, prin aceasta, inseparabil legate una de

Conferința Națională de Arte Marțiale Ediția a II-a, Cluj-Napoca 2011

cealaltă. Ceea ce budismul numește *samsara*, transmigrare sau roata vieții și a morții, nu este altceva decât ciclul fără sfârșit al vieții și al morții. Numai așa trecutul și viitorul devin prezent, singurul moment care poate fi recunoscut, or, eliberarea perfectă, Trezirea, se poate întâmpla numai prin împlinirea *Nimic*-ului, care se află dincolo de orice formă de dualitate. Fără speranța în vreo salvare dinafară, budismul Zen urmărește numai auto-iluminarea. *Nimic*-ul nu este exterior omului, ci, de la începuturi, el există în om, în propriul sine, aici și acum. Zen insistă în a-și preciza perspectiva: sinele omenesc se află, încă de la origini, în iluminare. El este, așadar, inseparabil de auto-iluminare, această adevărată față a omului putând fi arătată numai prin practica exercițiului.

Aflându-se deja în iluminare, omul nu este pe calea spre iluminare, întrucât practica Zen nu are scop. Adevăratul Zen este prin el însuși iluminare, adică înțelegerea faptului că *Mu*, *Nimic*-ul nu este în afara omului, ci în el însuși. Realizarea *Nimic*-ului absolut este, în Zen, împlinirea sinelui, ce trece dincolo de subiectivitatea individuală, dincolo de orice posibilă dualitate subiect/ obiect sau așa-numita relație uman/ divin. *Hitsuzendō* înseamnă combinația dintre exercițiul caligrafiei și practica Zen. *Hitsu* este pensula ce captează și proiectează apoi starea minții și spiritului practicantului, *Zen* devine funcția activată de minte și spirit, iar *Dō* se constituie în drumul practicii neîntrerupte. Unitatea celor trei componente e calea spre propriul sine și revelația adevărului ultim. Asemănător, în artele marțiale, care, prin practica Zen, reliefează simplitatea și auto-controlul, se afirmă deplina conștiență a fiecărui moment al vieții, precum și încrederea senină în destin, supunerea liniștită în fața sorții, o hotărâre stoică în fața pericolului sau nenorocirii, înțelegând că diferența dintre viață și moarte constă doar în mișcarea unei singure lovituri de sabie.

Ota-Dokan, celebrul constructor al castelului Tokyo, a devenit victima unui atentat de asasinare. Agresorul, cunoscând talentul poetic al victimei sale, și-a însoțit lovitura ucigașă de sabie cu următoarele versuri: “Vai, cât de mult inima noastră trebuie să regrete / în momentele acestea lumina vieții.” Auzind aceste versuri, eroul, dându-și ultima suflare, a replicat: “în clipele de liniște/ învățăm să privim cu dispreț viața.”

Drumul, acel *dō* din *shodō* sau *budō*, este, în cele din urmă, învățătura caligrafiei și a artelor marțiale, orientată nu înspre un scop, ci spre înțelegerea ultimă a unor momente de grație, în care devii tu însuși. „Câți ani trebuie să practici contemplația *zazen* (meditația în poziție șezândă)?”, a fost întreat un maestru Zen. „Până la moarte”, a răspuns acesta.

Caligrafia și artele marțiale înseamnă un anume tip de căutare a perfecțiunii spirituale, prin care omul, în destinul său de continuă exorcizare a morții, încearcă revelația unui sens, în

Conferința Națională de Arte Marțiale
Ediția a II-a, Cluj-Napoca 2011

dorința de a comunica divinul, dar și de a comunica cu divinul. Arta caligrafiei și artele marțiale, căi de purificare a sufletului, devin metode de auto-perfecționare. Un *koan* (sau enigmă, parabolă) Zen o afirmă deosebit de sugestiv: Un călugăr i-a cerut maestrului lui să-i exprime Zen-ul pe hârtie, astfel încât să aibă ceva tangibil ca studiu. La început, maestrul l-a refuzat spunându-i că: “De vreme ce este chiar în fața ta, de ce să încerc să-l captez cu tușul și pensula?!” Totuși, în continuare, călugărul își ruga maestrul pentru ceva concret. În cele din urmă, maestrul a desenat un cerc pe o bucată de hârtie și a adăugat următoarele rânduri: “A te gândi la aceasta și a înțelege aceasta este cel mai important lucru în al doilea rând; a nu te gândi și a înțelege aceasta este cel mai important lucru în al treilea rând.” Dar maestrul n-a spus care ar fi însă, în primul rând, cel mai important lucru...

Conferința Națională de Arte Marțiale
Ediția a II-a, Cluj-Napoca 2011

Bibliografie:

- Masao Abe, *Zen and Western Thought* , Honolulu: University of Hawaii Press, 1989.
- Jean-Pierre Berthon, *Șintoismul. Repere istorice și situația actuală*, București: Editura Humanitas, 1996.
- Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
- Shuichi Kato, *Japan. Spirit & Form*, Tokyo: Charles E. Tuttle Company, 1994.
- Miyeko Murase, *L'Art du Japon*, Paris: La Pochothèque, 1992.
- Alicia & Daigan Matsunaga, *Foundation of Japanese Buddhism*, Tokyo: Eikyoji Foundation.
- Jean-Noël Robert, *Budismul. Istorie și fundamente*, București: Editura Humanitas, 1996.
- John Stevens, *Zenga. Brushstrokes of Enlightenment*, New Orleans Museum of Art, 1990.